

a mindenható fejedelmi kényúr, II. Rákóczi György állanak egymással szemben. Volt-e oka Apáczáinak fojtott, de bizonyára mégis erős személyi indulattal tekintenie arra a fejedelemlenre, aki az ő szülőföldének régi szabadságát eladta a szászoknak, aki íme a református vallást akarja védelmezni a reformokkal szemben, azt a református vallást, amelyet Brassóban és vidékén ő szolgáltatott ki végleg (persze, pénzügyi okokból) a retrográd lutheri visszatérítésnek? Azt hisszük, a felelet könnyű.

BARÓTI DEZSŐ—TARNAI ANDOR:

BATSÁNYI SZÉLJEGYZETEI A MAGYAR MUSEUM KÖTETEIBEN.

A *Magyar Museum* Batsányi széljegyzeteivel ellátott példánya hosszú lappangás után bukkant fel újból; előkerülésével számos értékes adalékhoz jut az irodalomtörténet, melyek több tekintetben világosabbá teszik a száműzött forradalmár-költő politikai fejlődését, irodalmi és esztétikai nézeteinek alakulását.

Batsányi János 1121 kötetet kitevő könyvtára 1852-ben 300 ezüstorintért került az Országos Széchényi Könyvtár birtokába. (A könyvek leltára a Könyvtár kéziratárában: Fol. Germ. 1318. Az egész gyűjteményt nagy vonalakban ismertette Kozocsa Sándor: *Batsányi János könyvtára*. Könyvtári Szemle, 1934. 7. sz. 49—50. l.)

A könyveket beolvasztották a könyvtár törzsanyagába. Ettől kezdve az Országos Széchényi Könyvtárban nem sokat törődtek az értékes gyűjteménnyel, amely már összeállításánál fogva is igen jellemző a költő egész pályájára, főként linzi korszakára. Ma már szinte reménytelen feladatnak látszik Batsányi könyvtárának újból való összegyűjtése és felállítása. Pedig azóta észrevették, hogy a költő egész sor könyvébe széljegyzeteket tett, kritikákat írt egyes szerzőkről és munkájukról. Néhány ismertetés jelent is meg Batsányi ilyenféle glosszáiról. (Pap Ferenc: *Kis János versei és Bacsányi*. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1892., 651—58. l.; ugyanezen jegyzetek aprólékosabb, részletesebb kidolgozása: Czeizel János: *Bacsányi széljegyzetei Kis Jánosnak 1815-ben kiadott költeményeihez*. A löcsei kir. kat. főgimn. értesítője, 1900—1901., Löcse, 1901., ism. Pap Ferenc, Egyetemes Philológiai Közlöny 1902., 543. l.; Esztegar László: *Batsányi jegyzetei a Zrinyiúszhoz*. Magyar Könyvszemle, 1900, 480., B. J.: *Kazinczy és Bacsányi*. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1903. 529—530. l. Kozocsa is említ idézett cikkében néhány glosszázott könyvet.)

A bejegyzések iránt feltámadt érdeklődésnek köszönhető, hogy a Batsányi-könyvtár néhány köteté bekerült a Kézirattárba, mások pedig a könyvtár ritkaságai között kaptak helyet. Ez utóbbi csoportban a legjelentősebb Batsányi Anyos-kiadásának az a példánya, amelyben az eredeti és a cenzor kívánságára újranyomott lapok is megtalálhatók. A költő politikai állásfoglalását világítják meg a Kisfaludy Sándor *Hazafiú szövegében* (1803) írt lapszéli megjegyzések. Számos glosszázott kötet került elő újabban a Batsányi versei kritikai kiadásának sajtó alá rendezése közben. (Palma magyar történetének 1785-i kiadása, Kisfaludy Sándor: *Gyula szerelme*, Helmezy Berzsenyi-kiadása, Klopstock ódáinak 1830-i kiadása, Delbrück *Über Lyrik e. munkája* stb.).

A költő könyvtárából jó néhány kötetnek lett az a sorsa, hogy mint duplumot eladták, vagy elcserezték. Így került ki az Országos Széchényi Könyvtárból Batsányi *Magyar Museum* példánya is, mely a Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeli Intézete könyvtárának rendezése közben bukkant elő. A kötetek könyvtári pecséteiből megállapítható, hogy ezek az Országos Széchényi Könyvtárból előbb a budapesti Állami Elemi Iskolai Tanítóképezde könyvtárába, majd innen az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolába kerültek; ez utóbbi 1948-ban Pedagógiai Főiskolává alakult át, s könyvtárának egy részét az illetékes hatóságok ekkor engedték át jelenlegi tulajdonosának.

Batsányi *Magyar Museum*-példánya nem egészen ismeretlen az irodalomban. Először a *Vasárnapi Újság* 1869-i évfolyamában említik (703. l.). A cikkíró idézi az egyik legfontosabb széljegyzetet, Batsányi nyilatkozatát Osszián hexameteres fordításának helytelenségéről. (I. köt. 200. l.)

A *Magyar Museum* mindkét előkerült köteté Batsányi aláírását viseli; az I. bőrbbe, a II. félbőrbbe van kötve; az előbbi gerincének aranyozása ugyanazokat a mintákat mutatja, amelyeket Palma 1785-i kiadása; az utóbbinak kötése Batsányi már említett Anyos-kiadásával azonos.

A folyóirat bejegyzései közül elsőnek az I. köt. 346. lapjára írott autográf, a szerző áthúzótagása miatt ma semmi módon el nem olvasható Verseghy-költeményt emeljük ki. E verset a költő Szentjóni Szabó László halálára írta, Címéből annyi vehető ki, hogy az ide bejegyzett változatban is Batsányihoz szólt a Kufsteinben raboskodó jóbarát. (V. ö. Gálos Rezső közleményével, *Itk.* 1939. 157. l.) Fontosnak tartjuk azt is, hogy Verseghy költeményét ugyanazzal a tintával írta be a *Magyar Museum*ba, amellyel az *Uránia* III. kötetébe másolta munkáit fogsága alatt. E kézirat ma az Országos Széchényi Könyvtárban van. (Oct. Hung. 994.) A *Magyar Museum*ba írott versemásolat újabb bizonyítéka Batsányi és Verseghy fogság alatti bensőséges barátságának s egy érvel több arra, hogy a Szinnyi életrajzában (171. l.) helytelenül Baróti Szabóhoz szólónak tartott *Te, kit legrégebb híveim...* kezdetű verset Verseghy Ferenchez címzettnek tartsa a sajtó alatt lévő kritikai kiadás.

Verseghy költeménye és az I. köt. számai előtt a II., III. és IV. Negyed feliratok lát-szanak a legkorábbi bejegyzéseknek. A többiek — Kazinczy Szigvárt-recenziójának glosz-száival együtt — több alkalommal, egy-egy újabb átlapozáskor, de véleményünk szerint kivétel nélkül a linzi években készültek. Ezt bizonyítja mindenekelőtt a költő 1820—30-as éveire jellemző írástípus; e mellett szólnak a Kazinczy személye elleni éles vágások, melyek általában a linzi korszak vitairataira jellemzőek; ezekre az évekre utalnak végül az egyes versek szövegébe jegyzett variánsok is. A versszövegek javítása között a hagyaték kéziratai-hoz képest több újat találunk. A *Serkentő válasz* 75. sora a *Magyar Museum*ban eredetileg így hangzott:

S Árpád, István, László híres onokája.

Az idézett helyen előbb így javít a költő:

S Árpád, Lajos, Mátyás híres onokája.

majd ezt áthúzza, s az 1827-i kiadásban is közölt szöveget teszi helyébe:

*S Árpád szabad népe, híres onokája,
Ott lett egy szultánnak adózó szolgálja!*

A javításban az a figyelemreméltó, hogy előbb elhagyja a „szent királyok“ neveit, s a kor tudatában a nagy nemzeti uralkodókként szereplő Lajost és Mátyást iktatja be helyettük, hogy végül ezek se kerüljenek elő a végleges szövegben. E változtatásokban Batsányi fejlődésének különböző állomásait látjuk: a „szent“ királyok nevét egyre erősödő anti-klerikalizmusa miatt helyettesíti Mátyás és Lajos nevével; később már egészen felesleges-nek tartja a királyok emlegetését és gondolkodásának demokratikusabb válásával a hon-alapító Árpádra és a „szabad nép“-re való utalás kerül helyettük.

Az *Abauj vármegye örömnépe* c. vers a *Magyar Museum*ban (és Toldy kiadásá-ban) a 26. sor után így folytatódik:

*Elszakasztotta Bécs egybeforrt szívünket.
Hogy tetszése szerint hányhasson bennünket;
Mert látta, hogy lévén elszánt egyezséggel,
Inkább koporsóba szállunk dicsőséggel,
Mintsem hogy adózó pórságnak módjára
Éltünkért fizessünk, világ csudájára. —*

Az idézett részlet 5. sorában az „adózó pórságnak“ kitélt tintával áthúzza a költő s fölé „külföldi rab népe“ kerül, majd ezt is törli s végül kihagyja mind a hat idézett sort.

A javítások bepillantást engednek Batsányi politikai felfogásának fejlődésébe. Előbb a még feudális szemléletre jellemző „adózó pórság“ kitéltel hagyja el, s a nemesi adómentes-séget ért sérelmek emlegetése helyett arra utal, hogy a Habsburgok az osztrák örökös tar-tományok módjára most már hazánkat is meg akarják fosztani jogai maradványától. A Bécsre vonatkozó sorok áthúzása (ez vörös írónnal készült s az 5. sor javításánál nyilván későbbi eredetű) úgy keletkezhetett, hogy a költő verse kiadására gondolva, eleve elhagyta azt a részt, melyet a cenzúra úgy sem engedélyezett volna. A Batsányi-hagyatékból két olyan változat maradt, ahol hiányoznak az idézett sorok. (L. a sajtó alatt lévő kritikai kiadást.)

Az említett vers 50. sora után a következőket olvassuk:

*Telkén az idegen mérőlánccal jára,
Már adót készítvén nemes birtokára;
S amely ugart atyja vérevel öntözött,
Azon a jövevény kéréket kötözött;
S hogy bosszúságának mértéke se lenne.
Jóltévőjét kellett szemlélnie benne!*

Az utolsó idézett sorhoz a lap alján a következő jegyzet tartozik: „A többek között a végre hozták bé hazánkba az emberi nemzetnek ama seprejét, a svábságot, hogy népünket földmivelésre tanítsa, és (amint a *szomszédok* mondani szokták) erkölcsének durvaságából kivetkeztesse!! — Lehet-e egy szabad-érezésű hazafinak, sőt önnönmagának a természetnek bosszontására nagyobbat gondolni? —“

A fenti sorokat és jegyzetét egyformán kihúzta Batsányi. A hagyaték már említett kézírataiból is hiányoznak. A kihúzás itt is a cenzúrával függ össze, amely a jegyzet szövegébe már 1790-ben belekötött. A vers rölpap formájában megjelent kiadásában, a zárójelbe tett részben „a szomszédok“ helyett még „a németek“ olvashatók; a *Hadi és más nevezetes történetekből* (1790. I. köt. 57—62. l.) az egész jegyzetet törölte a bécsi cenzúra. A *németek* szónak a *szomszédokkal* való helyettesítése nyilván azt a célt szolgálta, hogy a jegyzet ismét kiadhatóvá váljék. Az egész részlet és a jegyzet együttes, késői kihagyásának magyarázata nyilván abban kereshető, hogy a költő a linzi években ki akarta adni költeményét, s kihagyta azt a részt, amelynek kinyomtatása eleve reménytelennek látszott.

A tárgyalt átalakításokkal egyidőben maradtak el a vers befejező sorai is. Az alkalmi költemény így általánosabb nemzeti értelművé vált.

Nagyon érdekesek azok a megjegyzések, melyeket Batsányi Kazinczy Ferenc Szigvárt-kritikájához fűz (I. köt. 178—186. l.). Már a kritika első lapján, ahol Kazinczy azt írja, hogy „midőn Museumunk első darabját a sajtó alá készítvén eltökéltem volt magamban, hogy egyéb munkáimhoz egy recenziót is tégyek...“, aláhúzza a „Museumunk első darabját a sajtó alá készítvén“ kitélt, az „első“ szó után keresztet tesz, „a darabját“ szót áthúzza s a lap alján a következő megjegyzést teszi: „Negyedébe adandó darabjaimat kell valami mondanía, nem ő lévén a redaktor és kiadó“.

A következő lapon Kazinczy néhány nyelvi hibáját jelöli meg: „bátorsággá téssen az mindeneket“; „személyemet a megsértettnek megtámadásául kitenni“. A 180. l-on azt a részt jelöli meg NB. jellel, ahol Kazinczy arról beszél, hogy bírálatában csak saját ítéletét mondja el, társai az ő véleményéért nem vádolhatók. A 184. lapon lévő aláhúzások Kazinczy fogság utáni nyelvújító tevékenysége felé váganak: „Tekintsük már Sz— —t más oldalról is. Érzette ő hogy nyelvünk még sok szónak híjával vagyon, s különössége (mely talám minden litteratóri fogyatkozásainak is egyetlen forrása) új szóknak faragására vete-mitette...“

Végül a kritika utolsó bekezdéséhez húz oldalt fekete írónnal vonalakat (egy szót külön is aláhúz, ezt mi ritkítjuk):

„Sz—— ezekek a szókkal legelőbb a Hírmondó újság-leveleiben kezdett élni, már azért, hogy láthassa, miképpen fogadtatnak el a haza által, vagy talám azért, mert már akkor némelyeknek javallása elszédítette volt: de kedvelenséget tapasztalván mindenfelől azonnal elállott tőlök, és soha többé vélek azután nem élt. Sőt, a már akkor csaknem félig lenyomatott Siegwart exemplárjait is mind tüzre vetette volna, ha azokat megvehette volna a nyomtatótól. Ez a szándéka néki, és az a jószívűsége, amellyel másoknak ellenkezései miatt különösségeitől örökre elállott, becsülést s bocsánatot érdemel; habár ez a fordítása a legszerencsétlenebb igyekezetek közé számlálthatatik is. Valami eszeveszett még inkább dúlt-fült volna, s újabb monstrumokkal töltötte volna meg nyomtatójának boltjait.“ Az utolsó mondathoz folytatólagosan Batsányi a következő jegyzetet fűzi: „mint később maga a recenzens olyanokkal töltötte meg Trattner boltjait!“ Az utóbbi mondat félreérthetetlenül Kazinczy *Munkáira* céloz, amely 1814—16-ban Trattnernál jelent meg, Pesten.

A *Magyar Museum Bévezetésének* javításai nagyrészt stílusjegűek. Ugyanílyenek az *Osszián-fordítás* korrekciói is, de ezeket érdemes közelebbről megvizsgálni, mert jól megvilágítják Batsányi művészi gondosságát. A javítások első csoportja nyelvi jellegű. Céljuk az idegenszerű fordulatok, kifejezések és a régies alakok kigyomlálása a szövegből. „Őszbe vagnak hajaim keverve“ és „hajai kiterjedve lebegtek“ germanizmusok helyett ezeket találjuk: „Őszbe vagyon a hajam keverve“ és „haja kiterjedve lebegett“. A régies „talám“ alakot mindenütt „talán“-ra javítja ki Batsányi. A szokatlan „villag“ helyett „villog“, „tölglyhez“ helyett „tölglyhöz“ szóalakokra javít. Egyes esetekben közkeletűvé vált

nyelvújítási szavakat iktat be: „moh-növés“ helyett „moh-nővény“-t találunk, a „habok“ helyett a „hullámok“ szóval is találkozunk, amelyet Baróti Szabó honosított meg az irodalmi nyelvben.

A javítások egy másik csoportja a fordítás stílusát teszi lendületesebbé, simábbá, a prózát numerózusabbá. Az egyik mondat eredetileg így hangzott: „Ossziánnak szíve egy nemes érzésben, nagyságos és érzékeny indulatokban olvadozó szív; szív, mely ég, s a képzelődést tűzbe hozza...“ Egyetlen szó betoldásával lendületesebbé válik a mondat: „Ossziánnak szíve egy nemes érzésben, nagyságos és érzékeny indulatokban olvadozó szív; oly szív, mely ég, s a képzelődés tűzbe hozza...“ Máskor az ossziáni stílushoz jobban illő szót talál a régi helyett: „Ti folyóvizek, melyek errefelé csörögtek!“ helyett: „Ti folyóvizek, melyek errefelé zuhogtok!“ Leggyakrabban simább menetűvé teszi stílusát. „Oly volt, mint a hárfának zengése“ helyett „Olyan volt, mint a hárfának zengése“; „kebelére döltem, s sebét könyeimmel áztattam“ helyett „kebelére döltem és sebét könyeimmel áztattam“. Különösen szép és zengetessé teszi egy javítás *Osszián utolsó énekének* egyik mondatát. Eredetileg így hangzott: „Hadd csudálják énekeikben a jövődő bárdusok Ossziánnak utolsó szavait.“ Javítás után így: „Hadd csudálják énekeikben a jövődő bárdok Osszián szavának utolsó hangjait.“

A *Magyar Museum* újonnan előkerült példánya azért is értékes, mert a második kötetben — az első negyed kivételével — minden borítólap megtalálható. Az ezeken lévő közleményeket az irodalomban tudomásunk szerint senki sem hozta még szóba, pedig némelyikre értékeset nyomatott a szerkesztő. Így a III. negyed borítóján Virágnak egy verse áll, *Panaszos érzékenység sélyei Nagy Ignác első székesfejevári püspök pusztá sirhalmanál 1791. nov. 13-án* címmel, amelyet nem találtunk meg Toldy kiadásában. Ugyanide került *Egy levélnek töredéke*, melynek írója Batsányi bejegyzése szerint Ráth Mátyas. Érdemes idézni egész terjedelmében, mert élénk világot vet arra a harcra, amelyet a *Magyar Museum*, s benne és vele a kor minden haladó írója folytatott Magyarország polgári átalakításáért, a magyar nyelvért és irodalomért: „— Mit mondjak? mikor ílyet látok, hallok: feléled bennem a reménység, hogy virágozhatnak még magyar nyelven, sőt általlyában magyar hazánkban a tudományok. Legottan hathatós ösztönt érzek magamban régen feltett szándékimnak végbevitelére. Ellenben, mikor nemzetünknek állapotját meggondolom, és abbéli állapotjának jelenségeit magamon is tapasztalom: viszontag minden reménységről letérszek, és elrestülök. A tudományoknak virágzása kettőn áll: a sokaságon, vagy a hatalmasokon. A sokaság nálunk nem olvas; a hatalmasok akármire inkább szeretik költeni jövedelmeket, minsem a hazabéli könyvekre. Hiteles emberektől hallottam, hogy * * * vármegyében hét-ezer N(emese)k laknak; de egyetlenegy könyvkötő sem találtak!“

SCHEIBER SÁNDOR:

AZ ARANY IDÉZTE „BÁBEL TORNYA“

Az Elveszett Alkotmány VI. énekében szerepel az „Idő malma“, amely — hogy Arany¹ Önéletrajzának² szavaival mondjam — „mindent, még az irodalmi műveket is, leörli garadján“. A költő címszerint is felemlít „némely rossz könyveket“ (54—58. sor):

*Ott Calepinus jó, a Babel tornya utána;
Hátrább X ut Tök, meg a többi piszoktele firkák.
Gyöngyösit a rimest kíséri Kovács pici lantja,
Édös-Gergely után Mátyási jön, és szamarastul
Néhai Mondolatos, mind, mind a garadba lehullvak.*

¹ Egyik korábbi tanulmányomban (Irodalomtörténet, 1952. 99—101. l.) rámutattam arra, hogy Arany ismerte a Senki Pálról szóló ponyva-füzetet. *Szemeyei Sándor* szívességéből egy eddig ismeretlen kiadásához juthattam (a Tiszáninneni Református Egyházkerület sárospataki könyvtára „SS. 295“ jelzetű gyűjtőkötetében): *Senki Pálnak föl-szabaduló Levele, és nevezetes tanult Mester(s)éje, adatott-ki G. M. által. Nyomatott ebben az Esztendőben. H. és év n. Számozatlan 8 l. A „Conventzió“ éve: 1807, amely talán a nyomtatásé is egyben. Megegyezik a nálam leírt 1. számú ponyvával, csak a dalok maradnak el a végéről. Még valamit szeretnék itt korrigálni. Arany két dalt idéz Pálffy Sámuel Erbiájából (Kodály—Gyulai: Arany János népdalgyűjteménye, Bp., 1952. 33. l., 11. sz.; 34. l., 23. sz.). Gyulai Ágost téved, amikor az Erbia 1822-es kiadását tartja a másodiknak (153—154., 159. l.), mert 1811-ben is lenyomatták: Erbia Pálffy Sámuel által, Pesten. N. Kiss István könyvtárosnál, 1811. (L. Széll Farkas, MNY. V. 1869. 322—323. l.).*

² ÖM. IX. XLVI. l.